

ANTİK ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE XIONG-NU ÖNCESİ DÖNEM'DE BOZKIRLARDA KURT KÜLTÜ*

Wolf Cult in the Steppes in the Pre-Xiong-nu Period According to Ancient Chinese Sources

Ramazan Volkan ÇOBAN**

ÖZ

Türk mitolojisinin temel unsurlarından biri olan kurt kültü, genel olarak Göktürk efsaneleriyle ilişkilendirilmiş olup büyük oranda bu efsanelerden elde edilen çıkarımlara indirgenmiş durumdadır. Ancak Asya'nın bozkırlarında ve tundralarında varlığını günümüzde dahi devam ettiren bu kültür, çok daha eski ve köklü bir tarihe sahip olmanın yanı sıra daha geniş ve çeşitli antropolojik unsurlara dayanmaktadır. Bu çerçevede Türk mitolojisine dair detaylar önemli barındıran Çin kaynaklarının incelenmesi de henüz tamamlanmış değildir. Örneğin MÖ 453 yılında tamamlandığı düşünülen Guo-yu, MÖ 91 yılında tamamlanan Shi-ji ve MS 111 yılında tamamlanan Han-shu gibi Çin tarih yazmalarında kurt kültürünün yazılı kaynaklardaki en eski izlerine rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda; Zhou Hanedanlığı İmparatoru Zhou Mu-wang'ın, Çin'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Quan-rong'lar gibi topluluklara karşı kazandığı askeri zaferini temsil etmesi için "dört ak kurt ve dört ak geyik" ele geçirdiğinden bahsedilmiştir. Bu, kısa ve nispeten belirsiz parça; bir çıkarım yapmak için yetersiz olsa da bu metni destekleyecek nitelikte yeni gelişmeler yaşanmıştır: Zhou Mu-wang Dönemi'nde yaşamış Bo Tang-fu adındaki bir Zhou asilzadesinin onuruna yapılmış olan ve üzerinde yazıt barındıran bir ding (üç ayaklı bronz tören kabı), arkeolojik araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Kabin üzerindeki yazıt sayesinde, tarihî kaynaklarda geçen mevzubahis konunun biraz daha açık hale getirilmesi sağlanmıştır. Yazıt üzerinde yer alan metinden anlaşılacağı üzere Zhou Hanedanlığı İmparatoru Zhou Mu-wang'ın MÖ 964 yılında çıktığı Batı Seferi sırasında alt ettiği Çin'in kuzeyindeki bozkırlarda konar-göçer bir şekilde yaşayan toplulukları temsilen öküz, kaplan, panter, ak geyik ve ak kurt gibi gücü simgeleyen hayvanlar ele geçirilmiştir. Bu hayvanlar, Zhou'lara özgü mimetik özellikleri bulunan Hui Ayini sırasında atalardan iyi şans dileği için kurban edilmiştir. Törene dair başka ayrıntılar için farklı bir tören kabı üzerinde yer alan Mai-zun Yazıtı da incelenmiştir. Ak kurt kültü konusunda Türk kaynakları da Çin kaynaklarına paralel bir gelişim seyretmiştir: Talas IV Yazıtı, bu durumun en belirgin örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Böylece Zhou Mu-wang'ın MÖ 964 yılı civarında Quan-rong'ları temsilen aldığı dört ak kurt; Göktürklerden hatta Xiong-nu'lardan (Asya Hunları) önceki dönemlerde de bozkırlarda ak kurdu sembol olarak benimsemiş ve muhtemelen bu noktada bir inanç parçası oluşturmuş bazı toplulukların var olduğunu göstermektedir. Kaldı ki Xiong-nu Öncesi Dönem'de parça parça karışımına çıkan kurt kültü ve motifi, Xiong-nu Dönemi'nde yoğun bir şekilde kendini göstermeye başlamış ve Göktürk Dönemi'nde de görünürlüğü artan bir çizgi izlemiştir. Sonuç olarak ilgili Antik Çince ve Orta Çince metinler Türkçeye çevrilmiş, bunlar Türk mitolojisindeki örneklerle karşılaştırılmış; metinler ve örnekler arasında tarihî ve folklorik ilişki kurularak Türk mitolojisindeki kurt kültürünün köklerinin sanılandan çok daha derin olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk mitolojisi, Xiong-nu, Zhou Hanedanlığı, kurt kültü, Hui Ayini.

ABSTRACT

The cult of the wolf, a principal element of Turkic mythology, is generally associated with Gokturk legends and is often reduced to the inferences drawn from these legends. However, the wolf cult, which persists even today in the steppes and tundra of Asia, has a much older and more deeply rooted history, based on a wider and more diverse anthropological foundation. Additionally, research into Chinese sources that contain details of Turkic mythology is not yet complete. For instance, the earliest traces of the wolf cult in written sources are found in Chinese historical writings such as the Guo-yu, thought to have been completed in 453 BC, the Shi-ji thought to have been completed in 91 BC, and the Han-shu thought to have been completed in 111 AD. These sources mention that the Emperor of the Zhou Dynasty, Zhou Mu-wang, captured and brought "four white

* Bu makale yazarın "Türk Mitolojisinde Kurt Kültürünün Kökleri" (2023) başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş tarihi: 25 Eylül 2023 - Kabul tarihi: 16 Şubat 2025

Çoban, Ramazan Volkan. "Antik Çin Kaynaklarına Göre Xiong-nu Öncesi Dönem'de Bozkırlarda Kurt Kültü" 145 (Bahar 2025): 104-113

** Bursa Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Bursa/Türkiye, E-posta: volkancoban@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8924-1008.

wolves and four white deer” to represent his military victory over the Quan-rongs, who also lived in the steppes of northern China. Although this brief and relatively obscure fragment is insufficient to draw definitive conclusions, a new development has corroborated this text: a ding (a three-legged bronze ceremonial vessel) with an inscription in honor of a Zhou nobleman named Bo Tang-fu, who lived during the Zhou Mu-wang period, was unearthed through archaeological research. Thanks to the inscription on the vessel, the issue mentioned in historical sources has been clarified further. As understood from the inscription, animals symbolizing power, such as oxen, tigers, panthers, white deer, and white wolves, were captured to represent the nomadic communities living in the steppes of northern China, which Emperor Zhou Mu-wang defeated during his Western Campaign in 964 BC. These animals were sacrificed during the Hui Ritual, a mimetic ritual unique to the Zhou, to wish good fortune for the ancestors. The Mai-zun Inscription on another ceremonial vessel was also analyzed for further details of the ceremony. Turkic sources on the cult of the white wolf also parallel Chinese sources: the Talas IV Inscription, the Ak-Tayci Legend, and the fragment about Bamsi Beyrek in the Dede Korkut Legends are prominent examples. Thus, the four white wolves taken by Zhou Mu-wang around 964 BC representing the Quan-rong tribe indicate that communities adopting the white wolf as a symbol existed in the steppes before the Gokturks and even before the Xiong-nu. Moreover, the wolf cult and motif, which appeared sporadically in the Pre-Xiong-nu Period, began to show itself intensely during the Xiong-nu Period and again followed a line of increasing visibility in the Gokturk Period. Consequently, relevant Ancient Chinese and Middle Chinese texts were translated into Turkish, these texts were compared with examples in Turkic mythology, historical and folkloric relations were established between these texts and examples, and it was attempted to reveal that the roots of the wolf cult in Turkic mythology are much deeper than previously thought.

Keywords

Turkic mythology, Xiong-nu, Zhou Dynasty, wolf cult, Hui Ritual.

Giriş

Antik Çin’in edebî ve tarihî kaynakları dikkatli bir şekilde incelendiği takdirde Türklerin de dâhil olduğu birçok Orta Asya bozkır topluluğunun inanç yapısına dair belli belirsiz bazı kayıtlara ve atıflara rastlanabilir. Bunlardan bazıları da söz konusu toplulukların, tarihin erken dönemlerinden beri kurt figürü ile ilişkilendirilmesiyle ilgilidir. Bu konudaki ilk önemli yazılı örneğe MÖ 453 yılında tamamlandığı düşünülen “Guo-yu”¹ adlı eserin Zhou Hanedanlığı’ndan² bahsedilen “Zhou Yu-shang” adlı ilk bölümünde, MÖ 964 yılında yaşanan bir olay vesilesiyle bozkırların kurt kültürüyle ilişkilendirildiği bir detayda rastlanılır. Ayrıca aynı konudan Shi-ji’nin “Tarihsel Kayıtlar” adlı 4. bölümü ile “Xiong-nu Monografisi” adlı 110. bölümü, Han-shu’nun “Xiong-nu Monografisi” adlı 94. bölümde de bahsedilmiştir. Bu Antik Çin kaynakları incelenerek Türklerin de dâhil olduğu bozkır topluluklarının kurt kültüne dair en eski yazılı detaylarına ulaşılabilir.

Bu çalışmada, adı geçen kaynaklar içerisinde söz konusu detaylara dair görece daha çok ayrıntı barındırdığı ve olayı Xiong-nu’larla ilişki kurarak anlattığı için Han-shu metninin temel alınması tercih edilmiştir. Han-shu metninin diğer metinlerden herhangi bir eksik parçası veya çeliştiği bir nokta bulunmamaktadır. Farklılıklarsa dipnotlarla ifade edilmiştir. Orijinal hali Antik Çince olan metnin, Türkçeye -önceki çalışmalardan da yararlanılarak mümkün olduğu kadar herhangi bir boşluğa veya anlam kargaşasına mahal bırakmayacak şekilde tarafımızca yapılan ve akıcı olmasına gayret edilen- çevirisi şöyledir:

“Xia [Hanedanlığı’nın]³ zayıflamaya başladığı sırada Gong-liu,⁴ [atalarından kalma olan] Ji-guan⁵ ünvanını kaybedince Xi-rong⁶ [topluluğunun adetlerini benimseyerek onlar gibi] olmuş ve Bin’e⁷ yerleşmişti. Bundan üç yüz yıl kadar sonra Rong’lar ve Di’ler⁸ [gibi yabancı topluluklar], Tai Wang⁹ Dan-fu’ya¹⁰ saldırmışlardı. Dan-fu yenilerek Qi [Dağı’nın]¹¹ eteklerine kaçtı ve Bin halkının hepsi [de] Dan-fu’yu izleyerek [onunla birlikte Qi Dağı’nın eteklerine yerleşip] Zhou Hanedanlığı’nı kurdu. Bundan yüz yıl kadar sonra Zhou hükümdarı Xi-bo Chang,¹² Quan-yi’lere¹³ saldırdı. On yıl kadar sonra [Zhou’ların hükümdarı] Wu Wang, [Yin’lerin¹⁴ hüküm-

darı] Zhou'ya¹⁵ saldırıp Luo-yi¹⁶ [şehrini] kurdu. Ayrıca Feng [ve] Hao [bölgele-
rine]¹⁷ yerleşti. Rong-yi'leri,¹⁸ Jing ve Luo nehirlerinin¹⁹ kuzeyine²⁰ sürdü. [Ve
Zhou'lar, onları] Huang-fu²¹ [olarak adlandırarak belirli zamanlarda vermek üzere]
haraca²² bağladı.²³ Bundan iki yüz yıldan fazla [süre] sonra Zhou [Hanedanlığı] za-
yıflamıştı ve [Zhou hükümdarı] Mu-wang,²⁴ Quan-rong'lara²⁵ saldırarak 'dört ak
kurt ile dört ak geyik'²⁶ ele geçirip geri dönmüştü. [İstenilen sonucu vermeyen] bu
[seferden] sonra [Zhou Hanedanlığı'nın artık güçsüz olduğunu düşünen] Huang-fu
halkı, [Zhou Hanedanlığı'na] bir daha [haraç vermek için] gelmedi." (Guo-yu, 1;
Shi-ji, 4; Shi-ji, 110; Han-shu, 94; Otkan 2018: 59-61; Onat vd. 2020: 1-2).

Metnin Tarihsel ve Mitolojik Bağlamı

Zhou Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü toprakların kuzeybatısında bulunan Ordos bozkırlarında Çinliler tarafından "Rong" ve "Di" adlarıyla anılan ve "savaşçı barbarlar" olarak nitelendirilen bazı konar-göçer topluluklar bulunmaktaydı. Bu nedenle Zhou Hanedanlığı ile bozkır toplulukları, tarih içerisinde siyasi ve kültürel birçok yönden etkileşim içinde olmuşlardır. Nihayetinde Zhou Hanedanlığı ile bozkır topluluklarının karşı karşıya geldiği veya birlikte hareket ettikleri savaş, iltica, göç, ittifak gibi etkileşimlerin bazıları da yazılı kaynaklara yansımıştır. Yukarıda çevirisi yapılan metinde değinildiği üzere Zhou Hanedanlığı'nın hükümdarı Zhou Mu-wang'ın tahta çıkışının on ikinci yılının bahar aylarında, muhtemelen MÖ 964 yılında;²⁷ danışmanlarının itirazına rağmen Zhou Hanedanlığı'nın batısında ve/veya kuzeybatısında kalan Quan-rong'lar üzerine gerçekleştirdiği sefer, konumuz bağlamında ilgi çekici sonuçlara sahiptir. Bu seferin sonucunda Zhou Mu-wang'ın bozkırlı topluluklardan "dört ak kurt ve dört ak geyik" ele geçirdiği ve ülkesine bunlarla geri döndüğü kayıtlara geçmiştir. Metnin devamından da anlaşılacağı üzere çıkılan bu sefer, her ne kadar zaferle sonuçlanmışsa da Zhou Mu-wang için istenilen sonuçları pek vermemiş olacak ki Zhou Hanedanlığı'nın ordusunun zayıfladığı ortaya çıkmış ve Zhou Hanedanlığı'na bağlı bölgelerde yaşayan topluluklar artık Zhou hâkimiyetini tanımayıp haraçlarını vermemeğe başlamıştır. Ancak Zhou Mu-wang, sonraki seferlerinde mevcut durumu lehine çevirmeyi büyük ölçüde başarmıştır.

Kayıtlarda oldukça kısa bir şekilde anılan "dört ak kurt ve dört ak geyik" ifadesi ile ne anlatılmak istendiği pek açık değildir ancak 1986 yılında Zhang-jia-po²⁸ Arkeolojik Kazı Alanı'nda yürütülen çalışmalar sırasında keşfedilen, Zhou Mu-wang'ın saltanatının erken dönemlerine tarihlenen 183 numaralı mezarda bulunan ve Bo Tang-fu²⁹ adlı bir Zhou asilzadesinin onuruna yapılmış "NA0698" envanter numaralı üç ayaklı bronz kap (ding) üzerindeki yazıt (Bo Tang-fu Yazıtı); konunun aydınlatılması adına bazı ipuçları sunmaktadır. Yer yer oldukça yıpranmış olan bu yazıtın tam ve kesin bir çevirisini yapmak mümkün olmamaktadır ancak Antik Çince ile oluşturulmuş yazıtın -şartların elverdiği ölçüde- Türkçeye çevirisi şu şekilde yapılabilir:

"Yi-mao³⁰ [Günü'nde], İmparator [Zhao Mu-wang] Pang-jing'de³¹ [bir] ziyafet verdi. [Ziyafetten sonra] İmparator, Bi[-yong Göleti'ndeki]³² ejderha [şekilli veya süslemeli] teknesine [doğru] yaklaşarak Hui Ayini'ni³³ yönetti. Hui Ayini bittiği zaman [Bo Tang-fu'nun] yaşlı babası Tang, [hazırlıkların] tamamlandığını duyurdu. İmparator [tören alanına] girdi ve Bi[-yong Göleti'nde bulunan] teknesine bindi. [Gitmek istediği yere] yaklaşarak beyaz bir bayrak ile Hui Ayini'ni yönetti. Böylece [İmparator], Bi[-yong Göleti'nin kenarında duran] bir öküz, bir çizgili kaplan, bir panter, bir ak geyik ve bir ak kurdu [oklayarak] vurdu.³⁴ Hui Ayini tamamlandığında İmparator, Bo Tang-fu'ya bir kap [dolusu] koyu likör³⁵ ve yirmi dizi deniz kabuğu vererek [onun sahip olduğu] erdemlerden bahsetti. [Bo Tang-fu ise] karşılık olarak kralın iyiliğini övdü ve An Gong için değerli ve törensel değeri [yüksek] olan bir ding³⁶ yaptırdığından bahsetti." (Bo Tang-fu Yazıtı; Zhang 1989: 551; Liu Y. 1990: 741; Liu H. 1996: 27; Yuan 2011: 38; Lei 2018: 60).

Guo-yu, Shi-ji ve Han-shu'da yer alan metinlerde geçen "ak geyik ve ak kurt" ifadesinin aynı şekilde Bo Tang-fu Yazıtı'nda da geçiyor olması dikkate değer bir durumdur. Bo Tang-fu Yazıtı'nda sayılan hayvanların, antik metinlerde yer alan hayvanlarla aynı hayvanlar olup olmadığını kesin olarak doğrulamak mümkün değildir ancak tarihsel olarak metinlerdeki olayların birbirine oldukça yakın tarihlerde gerçekleşmesi ve kaynaklarda benzer başka bir anlatıma rastlanmaması, iki olayın da aslında aynı olay olabileceği yönündeki düşünceleri güçlendirmektedir.

Metinde, İmparator'un ayın sırasında kurban ettiği öküz, kaplan, panter, geyik ve kurt gibi hayvanların tamamının evrensel olarak gücü simgeleyen yaban kara hayvanları olmasının bir tesadüf olmadığına inanıyoruz. Zhou Mu-wang, Batı Seferi sırasında siyasi veya askeri üstünlük kurduğu topluluklar tarafından saygı duyulan ve bu toplulukları simgeleyen hayvanların bazılarını toplayıp onları, başarısının birer somut kanıtı olarak başkente getirmiş olmalıdır. Bu düşüncüyü güçlendiren başka bir kanıt, Bambu Yıllıkları'nda³⁷ rastlanmaktadır: Zhou Mu-wang'ın tahta çıkışının on yedinci yılından bahsedilirken Zhou Mu-wang'ın Batı Seferi sırasında, adı verilmeyen diğer topluluklardan farklı olarak Quan-rong adına özellikle yer verilmekle beraber beş barbar devleti yendiğinden bahsedilmektedir. Bu noktada Zhou Mu-wang tarafından yenilgiye uğratan beş topluluğa karşılık bu toplulukları temsil ettiği düşünülen hayvan sayısı da beştir. Bu noktada, kaynaklar birbirini doğrular niteliktedir. Böylece metinde sayılan hayvanların her birinin, bir topluluğu temsil ettiği ve metinlerdeki olayların aslında aynı olaylar olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Zhou Mu-wang'ın çıktığı Batı Seferi'nde ele geçirdiği ve beraberinde getirdiği hayvanların, Bi-yong Göleti'nin kenarında vurulması şeklinde gerçekleştirilen törenin; Zhou gelenekleri özelinde, Çin mitolojisi içerisinde mimetik ve sembolik bir anlam içerdiği düşünülmektedir (Vogt 2022: 89). Gölet, Zhou Hanedanlığı'nın topraklarını; Çin'in ulusal simgelerinden biri olan ve çeşitli metinlerde de sıkça Çin hükümdarlarıyla ilişkilendirilen ejderha biçimli veya ejderha desenli kayak, İmparator'un kontrol ettiği orduyu; göl kıyısı, Huang-fu sistemi mantığıyla Zhou Hanedanlığı'nın hâkimiyet sınırlarını ve dolayısıyla medeniyetin sınırlarını; gölün kenarındaki güçlü ve bir o kadar da tehlikeli hayvanlar ise Zhou Hanedanlığı'nın sınırlarında yaşayan barbar, yabancı ve düşman toplulukları sembolize etmekteydi. Ejderha teknesine binen İmparator, düşmanları temsil eden göl kıyısındaki hayvanları okla vurarak askeri ve siyasi başarısını dramatik ama somut bir şekilde tebaasına göstermiş oluyordu. Bu siyasi güç gösterisine ek olarak törene dinsel bir anlam da katılıyor ve böylece imparator ile hanedanlığın otoritesi pekiştiriliyordu. Metinde bahsi geçen ve ak kurdun kurban edildiği Hui Ayini'nin, detayları pek net olmasa da bir tür ruhlara yakarış ve atalara saygı ayini olduğu düşünülmektedir. Hem ayinin kendisini ifade eden Çince karakterden (祭) hem de metnin kendisinden bu ayinin aşamaları olan bir süreç şeklinde ilerlediği anlaşılmaktadır. Hui Ayini sayesinde insanlar, doğa ruhlarına ve atalarının ruhlarına saygı sunarak onlardan yardım isteyen kişileri çeşitli kötülöklere karşı koruma sağlamasını ve kötü ruhların defedilmesini istemekteydi. Shang Hanedanlığı ve Zhou Hanedanlığı dönemlerinde sembolik bir hayvanı vurmaya veya avlamaya içeren bu tür ayinlerin yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Zhou Hanedanı İmparatoru Zhou Kang-wang³⁸ Dönemi'nde yapıldığı düşünülen bir başka bronz kap üzerinde de benzer bir ayine rastlanmaktadır. "NA06015" envanter numaralı Mai-zun Ritüel Kabı'nın üzerindeki yazıtta, Bo Tang-fu Yazıtı'nda tasvir edilen törene benzerlik gösteren bir başka törenden daha bahsedilmektedir:

"İmparator [Zhou Kang-wang], Xing Valisi'ne Bi'den ayrıılıp Xing'e yerleşmesini [ve orada yönetici olmasını] emretti. [İmparator'un isteğinden sonraki] ikinci ayda,

Efendim [Xing Valisi], uygun bir şekilde kendini Zhong-zhou'da³⁹ takdim etti. Daha sonra İmparator, Pang-jing'de Hui Ayini'ni yönetti ve orada bir libasyon sunumu [da] yaptı. Ertesi gün İmparator, Bi-yong [Göleti'nde] bir kayığa bindi ve büyük [ve asıl] töreni gerçekleştirdi. [Tören sırasında] İmparator, büyük bir kazı [oklayarak] vurdu ve onu yakaladı. [Törenin ardından] Efendim [Xing Valisi], İmparator'u kırmızı bayraklı bir kayıkla takip ederek [onun] yanına geçti. [Böylece] tören amacına ulaşarak tamamlandı." (Mai-zun Yazıtı; Shaughnessy 1989: 19-20; Lei 2018: 58).

Bahsi geçen törenler, genel çerçeve bakımından büyük oranda aynıdır ama vurulan hayvanlar ve bayrakların rengi farklıdır. Çin mitolojisinde kaz, genel olarak "ayrılığa rağmen gönül birlikliğinin" simgesidir. İmparator Zhou Kang-wang, Xing Valisi'ni başka bir yere gönderdiğinde onun için üst seviye bir devlet töreni düzenlemiş, ona iyi dileklerini sunmak ve atalarının yardımını dilemek için bir kaz kurban etmiştir. Aynı mantık doğrultusunda, bir sefer dönüşünde bozkırlardaki düşmanlarının gücünü simgeleyen hayvanların kurban edilmesi ile İmparator Zhou Mu-wang'ın savaşlarda daha başarılı olabilmesi için atalarından yardım dilediği düşünülebilir.

İfadelerdeki Ak Rengin Sembolik Anlamı

Metinlerde geçen bir diğer önemli ayrıntı ise "ak bayrak, ak geyik, ak kurt" ifadelerinden ak rengin özellikle ön plana çıkarıldığı görülmekte ve bu rengin törensel bir işlevinin olduğu düşünülmektedir. Ak renkli hayvanların hem Çin mitolojisinde hem de genel bozkır inanışlarında kurban değeri yüksek kutsal hayvanlardan sayılması, bozkırda geyiğin kutsal hayvan ve kurdun da ata hayvan kabul edilmesi dolayısıyla "ak geyik ve ak kurt" ifadesinin vurgulu kullanımının mitolojik bir düşünceden kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir (Onat vd. 2020: 103). Ak geyik ve ak kurt gibi ak renkli posta sahip hayvanlar, doğada nadir görüldüğünden ve insanın evrensel doğasından gelen bir şekilde ak renge olumlu anlamlar yüklendiğinden ak renk; insanların düşünce dünyasında kutsal bir niteliğe sahip olagelmıştır (Wittfogel 1949: 42, 129). Örneğin İrket ve Angara nehirlerinin birleştiği yerin yakınında bulunan Lokomotif Arkeolojik Kazı Alanı'nda, günümüzden 8320 ile 7970 yıl öncesine tarihlenen ve insanların bulunduğu alana gömülmüş bir beyaz tundra kurdu; beyaz kurdun bozkır insanları için çok eskiden beri önemli bir sembol olduğunu göstermektedir (Losey vd. 2011: 179, 185). Türk mitolojik sisteminde kurdun kozmolojik unsurlara bağlı olarak gök kurt, boz kurt, ak kurt, al kurt, kara kurt gibi çeşitli renklerle tanımlanması bilinen bir durum olup ak kurt; kutsal gök unsurlarına yani yücelik, saflık, temizlik ve erdeme işaret etmektedir (Çoruhlu 1999: 148). Bu hususta belirgin bir örnek olarak Altaylara ait olan ve Göktürk efsaneleriyle büyük benzerlikler gösteren Ak Tayçı efsanesinde göksel-kutsal unsurların sürekli bir şekilde ak renk ile ilişkilendirildikleri görülmektedir:

"Ak Tayçı'nın babası Ak Bökö, bereketli bir coğrafyada yaşamaktadır. Onun eşi Altın Topçı gençliğinde bir erkek çocuk doğurmuş fakat o çocuğu Bay Erlik çalmıştır. Altın Topçı yıllar sonra yaşlandığında bir erkek çocuk daha doğurur. Ak Bökö, bu duruma çok sevinir. Çocuğuna kundak yapmak için samur, beslemek içinse geyik avlamaya çıkar. Ak Bökö, birçok hayvan avlayıp eve dönerken altmış kulaç kuyruklu bir kurt (Ak Börü) yolunu keser, canına karşılık ne vereceğini sorar. Ak Bökö, eşini ve atını teklif eder. Ak Börü bunları kabul etmez, yeni doğan çocuğunu ister. Ak Bökö, çaresiz kabul eder. Evine gelip olanları eşine ve yönettiği halkına anlatır. Onun yiğitleri, çocuğu Ak Börü'ye vermek yerine savaşmak isterler. Ak Börü'nün geleceği yolun üzerine yemesi için kulunlu kısıraklar konulur, kendileri de pusuya yatarlar. Ak Börü, bu kısıraklara bakmadan doğruca Ak Bökö'nün sarayına yönelir. Ak Bökö ve askerleri ona karşı koyamaz. Ak

Börü çocuğu alıp kaçırr. Çocuğu kendi yaşadığı dağa getiren Ak Börü, onu beslemeleri için iki maral getirir. İki maralın beslediği çocuk iki günde anne, altı günde baba deyip yürümeye başlar. Bunu gören Ak Börü, oynaması için çocuğa sırasıyla iki tilki ve iki ayı getirir. Çocuk tilki ve ayıları hırpalayarak bitap düşürür. Bu arada Ak Börü de sürekli Bay Erlik'in çocuğu kaçırmaması için yeraltına açılan deliğin ağzını kontrol eder. Ak Börü tarafından büyütülen çocuk kısa sürede yiğit olur. Ak Börü, ona savaş elbiseleriyle birlikte silahlarla donatılmış bir at getirir. Bu atın adının Ak Boro, çocuğun adının ise Ak Tayçı olduğunu ve onun artık kendi yolculuğuna çıkması gerektiğini söyleyerek öğütler verip gönderir..." (Dilek 2002: 761).

Türk kültüründeki renk sembolizminin en dikkat çekici örneklerinden bir diğerine Dede Korkut Hikâyeleri'nde rastlanmaktadır. Bamsı Beyrek öldükten sonra yakınları, onun ölümü sebebiyle duydukları üzüntüyü; iyiliği ve mutluluğu temsil eden ak renk yerine kötüyü ve üzüntüyü temsil eden kara rengi kullanmayı tercih ederek ifade etmiştir:

"Ak-boz atın kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit ak çıkarıp gök sarındılar. Ak бүrcüklü anası бүldür бүldür ağladı. Gözünün yaşını döktü. Acı tırnağını ak yüzüne çaldı, kargı gibi kara saçını yoldu... Beyrek'in yavuklusuna haber oldu. Banu-çiçek karalar giydi, ak kaftanını çıkardı; güz elması gibi al yanağını yırttı... Bunu işitip Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder ak çıkardı kara giydi, yar ve yoldaşları akı çıkarıp karalar giydiler." (İnan 1968: 470).

Söz konusu olan hayvanların beyaz renge sahip olmasının törene fazladan bir kutsallık kazandırdığı düşünüldüğünden bu hayvanlar, diğer hayvanlardan farklı olarak renkleriyle anılmıştır. Metindeki renk bildiren sıfatlara, Çinlilerin bozkır topluluklarının ak renkli hayvanlara ne kadar önem verdiğini bilmesi dolayısıyla yer verdiği düşünülebilir.

Sonuç

Bozkırlarda yaygın bir şekilde kurdun kutsal soy-ata kabul edildiği bilinmektedir. Hui Ayini'nde, savaşılan bozkır topluluklarını temsil eden hayvanların kullanıldığı düşünüldüğünde Zhou Mu-wang'ın ak kurdu; soy-ata olarak kabul eden bir topluluğu, muhtemelen Quan-rong topluluğunu ve/veya bir başka ihtimalle Di topluluğunu temsilen alıp getirdiği düşünülebilir. Sözlü edebiyat ürünlerine motif değeri de kazandıran ak kurt kültü, bozkır topluluklarının mitolojisinde Lokomotif Kurdu'nun ifade ettiği erken dönem örneklerden günümüzde kadar uzanan köklü ve güçlü inanışlar arasında yer almış hatta hükmün meşruiyeti adına yayılma alanı dahi elde etmiştir. Örneğin Moğolların söz konusu hayvanlarla ilgili Animist veya Totemist gelenekleri olmadığı halde Moğolların Gizli Tarihi'nde, Cengiz Han'ın soyu; gök kurt (börte-çino) ile ak geyiğin (ko'ai-maral) birlikteliği ile başlatılmıştır (Pelliot 1949: 121). Bu bağlamda Bo Tang-fu Yazıtı'nda geçen "ak kurt" ifadesine benzeyen bir başka ifadeye, 8. yüzyıla tarihlenen ve Köktürk tamlarıyla yazılmış Talas IV Yazıtı'nda da rastlanmaktadır: "aK BÖRİ KUTI (ak kurdun kutu)" (Alimov 2014: 106). Bu yazıtta, Türklerin ak kurda kutsallık atfettiği bir ifadeye yer verdiği görülmektedir ve söz konusu ifade ile ak kurdun, tanrısal güçleri temsil eden "kut" sahibi bir varlık olduğundan bahsedilmiştir. Bu yazıt sayesinde MÖ 964 yılında kuzeyindeki bozkır toplulukları üzerine seferine çıkan Zhou Hanedanı İmparatoru Zhou Mu-wang'ın karşılaştığı ak kurda değer veren Quan-rong ve/veya Di topluluğu ile 8. yüzyılda ak kurdun kutlu bir hayvan olduğunu düşünen ve ak kurt kültürünü çok uzun süreler devam ettiren Türkler arasında bir bağ kurulabilir. Aralarında yaklaşık 1700 yıl bulunan bu iki ifade bizlere göstermektedir ki bozkır toplulukları çağlar boyunca ak kurdu kutsal hayvan olarak kabul etmiş, güçlü ve köklü bir kurt kültü geliştirmiş olmalıdır. Hatta ak kurdun kutsal olması, çağdaş anlatılara dahi yansımıştır. Bu da Azerbaycan sahasında anlatılan masallarda, "Kurtlar Padişahı Ak Kurt" ile onun oğlu "Gök Kurt" gibi birçok

karakterin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Hekimov 2012: 139). Ak kurt motifi, Türklerin düşünce dünyasında canlılığını korumaktadır.

Çinliler de bozkır topluluklarının kurda dair mitolojik yakınlığını gözlemlemiş ve bu durumu kayda geçirmiştir. Örneğin Sou-shen Ji'de,⁴⁰ Quan-rong'ların sayısının zamanla artarak ciddi bir güç haline dönüştüklerinden ve Quan-rong'ların Zhou İç Savaşı'nda önemli bir aktör olarak rol aldığından bahsedilmiştir (Luce 1961: 101). Zhou You-wang'ın⁴¹ oğlu Yi-jiu'nun başlattığı isyanda Yi-jiu; kendi etrafında toplandığı Kuzey Çinli toprak sahibi derebeyler ve Quan-rong'lar ile iş birliği yapmış, ardından Yi-jiu MÖ 771 yılında babası İmparator Zhou You-wang'ı öldürerek Zhou Hanedanlığı'nın başına geçmiştir. Öldüğü sıralarda Zhou You-wang'ın "Kurt geliyor!" çılgınlıklarına ise kimse kulak asmamış ve önü alınamayan Quan-rong'lar, Zhou Hanedanlığı'nın başkentini yağmalayarak yakıp yıkmıştır (Keay 2008: 64). Zhou You-wang'ın "kurtlar" sözcüğünden kastettiği şey, başta Quan-rong'lar olmak üzere sürekli mücadele içinde olduğu kuzeyli kavimlerdi. Böylece Bo Tang-fu Yazıtı dışında, Zhou'lar Quan-rong'ları bir kez daha kurtla ilişkilendirmiş ancak bu, son ilişkilendirme olmamıştır. Sonraki dönemlerde Çinliler; önce Xiong-nu'ları, daha sonrasında da Göktürkler başta olmak üzere çeşitli Türk topluluklarını da sık sık kurtla ilişkilendirmiştir.

Çalışmaya konu edinilen Zhou Mu-wang'ın MÖ 964 yılında çıktığı Batı Seferi sırasında bir kuzeyli bozkır topluluğunu temsil getirdiği ve kurban ettiği ak kurda dair ifadeler, kuzeylilerin kurt ile ilişkilendirildiği ilk önemli yazılı örnek olup Türk kültür tarihinin bir kısmına ışık tutmaktadır. Kurt kültü ve motifi bağlamında hem Çinlilerden hem de bozkırlardan benzeri örnekler derlenip karşılaştırmalı mitoloji metoduyla incelendiği takdirde Türk tarihinin karanlık dönemlerini bir nebze aydınlatma şansı elde edilebilir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. *Çin*. 國語 (Guó-yǔ): Adı, "Devletlerin Söylemleri" olarak çevrilebilecek bu eser; Çin'in birçok feodal devletin birbiriyle savaştığı İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde (MÖ 771 – MÖ 476) yazılan ve hükümdarlar ile onların beylerine atfedilen konuşmalara yer verilen önemli bir tarihi eserdir. Eser, Zhou Mu-wang'ın hükümdarlık yıllarından (MÖ 976 – MÖ 922) Jin Devleti'nin üst düzey görevlilerinden biri olan Zhi Yao'nun (知瑤, Zhī Yáo) idam edildiği MÖ 453 yılına kadarki süreci kapsamaktadır (Shih ve Knechtges 2010: 308).
2. *Çin*. 周朝 (Zhōu-cháo): MÖ 1122 (?) yılında Shang Hanedanlığı'nı yıkmış ve MÖ 256 yılına kadar hüküm sürmüş bir Çin hanedanlığıdır.
3. *Çin*. 夏朝 (Xià-cháo): MÖ 2070 (?) ve MÖ 1600 (?) yılları arasında hüküm sürdüğü düşünülen yarı efsanevi bir Çin hanedanlığıdır. Adı bilinen ilk Çin hanedanlığıdır.
4. *Çin*. 公劉 (Gōng-liú): Efsanevi de olsa Zhou Hanedanlığı'nın ilk atalarından biri olarak kabul edilir. Efsanevi İmparator Yao, Qi adındaki bir kişiye; tarımdan iyi anladığı ve halka örnek olarak tarımdaki verimliliği arttırdığı için ona "Ji-guan (Tahıl İşlerinden Sorumlu Memur)" ünvanını verir. Efsanevi İmparator Shun ise ona "Hou Ji" ad-ünvanını vererek bu görevin bir aile işi olmasını sağlar. Hou Ji'nin oğlu Bu-zhu, bu görevinde başarılı olamaz ve kuzeydeki konar-göçer Rong ve Di topluluklarıyla yaşamaya karar verir. Ancak Bu-zhu'nun torunu olan Gong-liu, aile işini devam ettirerek tarımdaki verimliliği tekrar arttırmış ve çevresine kalabalık bir nüfusu toplamayı başarmıştır. Böylece Ji Sülalesi'nin kurduğu Zhou Hanedanlığı'nın yükselme süreci başlamıştır (Otkan 2018: 59; Onat vd. 2020: 1). Han-shu ve Shi-ji metinlerinin "Xiong-nu Monografisi" bölümünde kuzeye kaçan kişinin Gong-liu olduğu anlatılsa da Shi-ji ile Lun-heng gibi metinlerden hareketle ve tüm metinlerin anlatımsal çıkarımı düşünüldüğünde kuzeye kaçan kişi Gong-liu değil, onun atası Bu-zhu olmalıdır. Gong-liu, Hou Ji, Bu-zhu gibi karakterler; gerçekliği sınırlı efsanevi karakterlerdir.

5. *Çin. 稷官 (Jì-guān)*: Halka gıda sağlamak amacıyla yapılan tarım ve hayvancılığı sürdürmek için devlet tarafından çalıştırılan çiftliklerin yönetiminden sorumlu devlet yetkilisine verilen ünvanıdır. Otkan ve Onat bu ünvanı “Tahıl İşlerinin Sorumlu Memur” şeklinde çevirmiştir (2018: 60; 2020: 1).
6. *Çin. 西戎 (Xī-róng)*: Bu ad, “Batılı [Savaşçı] Barbarlar” şeklinde çevrilebilir. Metinde bahsi geçen kişinin, Xi-rong’ların konar-göçer yaşam biçimini benimsediğinden bahsedilmektedir. Gerçekten de bu topluluk, Çin’in batısında ve/veya kuzeybatısında yaşayan konar-göçer bir topluluktur (bk. Shi-ji, 110; Han-shu, 94).
7. *Çin. 邕 (Bīn)*: Shaan-xi’deki Xun-yi (旬邑, Xún-yì) ilçesinin batısı ile aynı civarda yer alan Bin-zhou (彬州, Bīn-zhōu) ilçesinin çevresidir (Otkan 2018: 59).
8. *Çin. 狄 (Dì) veya 北狄 (Běi-dì)*: Çin’in kuzeyindeki bozkır bölgelerinde konar-göçer bir yaşam tarzını sürdüren ve Çinli olmayan bir topluluk veya topluluklar için kullanılan bir addir. Çince yabancı topluluklar için kullanılan adlar, genellikle söz konusu topluluğun kendine verdiği ada yakın bir seslendirime sahiptir. Ancak topluluk için kullanılan yazı karakterleri de söz konusu topluluğun Çinliler tarafından o topluluğa yakıştırılan niteliklere göre seçilmekteydi. Di topluluğunu tanımlayan karakter de Çinlilerin bakış açısından onları tanımlayan bir imgeleme içermektedir. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi’nde, Di’ler kendi içerisinde Ak Di (白狄, Bái-dí), Kızıl Di (赤狄, Chì-dí), Uzun Di (長狄, Zhǎng-dí) gibi çeşitli gruplara ayrılmıştır. Savaşan Devletler Dönemi’nden (MÖ 476 – MÖ 221) sonra da “Bei-di” adıyla Xiong-nu ve Xian-bei’leri, yani kuzeydeki tüm toplulukları tanımlayan genel bir ifade olarak kullanılmıştır. Zaman zaman Rong (戎, Róng) ve Yi (夷, Yì) toplulukları ile beraber “Yabancı Kavimler” şeklinde de genellenmiş veya bu isimler birbirinin yerine kullanılmıştır (Onat vd. 2020: 100-101). Bu topluluğun önceleri Di-li (狄歷, Dì-lì), sonraları Tie-le (鐵勒, Tiě-lè) olarak adlandırılan Türk kökenli Gao-che (高車, Gāo-chē) topluluğunun atası olduğu düşünülmektedir.
9. *Çin. 王 (wáng)*: “Wang” ünvanı; Xia, Shang ve Zhou dönemlerinde “hükümdar” veya “imparator” anlamında kullanılan bir sözcüktür ancak MÖ 221 yılında Qin Hanedanlığı’ni kurup diğer Çin hanedanlarını kendi hâkimiyeti altında birleştiren Qin-shi (秦始皇, Qín-shì), “wang” ünvanı yerine “tanrısal hükümdar” veya “hükümdarların hükümdarı” anlamına gelebilecek “huang-di (皇帝, huáng-dì)” ünvanını kullanmayı tercih etmiştir (bk. Shi-ji, 5-6).
10. *Çin. 太王亶父 (Tài Wáng Dǎn-fù)*: Kaynaklarda Gong-liu’dan Tan-fu’ya kadar dokuz hükümdarın tahta çıktığı belirtilmektedir. Bu bilgiden hareketle Tai Wang Tan-fu, Kung Liu’nun dokuzuncu nesilden torunu olmalıdır. Zhou Hanedanlığı İmparatoru Zhou Wen-wang’ın dedesi Gu-gong Dan-fu (古公亶父, Gǔ-gōng Dǎn-fù); Zhou’lar, Qi Dağı’nın güneyinde bulunan bir ovada yaşarken Zhou topluluğunun lideriydi. Bu yüzden Zhou Wu-wang Dönemi’nde, Gu-gong Dan-fu’ya bir saygı ifadesi olarak ondan bahsedilirken “Tai Wang” ünvanı kullanılmıştır (Onat vd. 2020: 101).
11. *Çin. 岐山 (Qí-shān)*: Shaan-xi’de bulunan ve Qi-shan adlı ilçeye de adını veren Qi Dağı’dır (Du 2010: 164).
12. *Çin. 西伯昌 (Xī-bó Chāng)*: Bu ünvanın ve adın, Zhou Hanedanı’nın kurucusu olan ve MÖ 1112 (?) ile MÖ 1050 (?) yılları arasında yaşadığı düşünülen Zhou Wu-wang’a (周武王, Zhōu Wǔ-wáng) ait olduğu düşünülmektedir (Pines 2020: 717).
13. *Çin. 猷夷 (Quān-yì)*: Xiong-nu’ların kurucu unsurlarından bir boydur (Otkan 2018: 60-61).
14. *Çin. 殷 (Yīn)*: Shang Hanedanlığı’ni (MÖ 1600 – MÖ 1045) ifade eden bir diğer addir. Shang Hanedanlığı’nın Yin (殷, Yīn) şehrini başkent olarak kullanması nedeniyle Shi-ji’nin yazarı Si-ma Qian tarafından Shang Hanedanı için “Yin Hanedanı (殷代, Yīn-dài)” adının kullanımı tercih edilmiştir.
15. *Çin. 紂 (Zhòu)*: Shang Hanedanlığı’nın son kralı olduğu düşünülen kişinin adıdır. Hanedan adı olan “Zhou (周, Zhōu)” ile karıştırılmamalıdır.
16. *Çin. 雒邑 (Luò-yì)*: Luo-yang (洛陽, Luò-yáng) şehrinin eski adıdır. Luo Nehri ile Sarı Nehir’in birleştiği bölgede yer almakta ve Çin’in en eski şehirlerinden biridir (Onat vd. 2020: Ek-III/II).
17. *Feng (鄆, Fēng) ve Hao (鄆, Hào) bölgeleri*, günümüzde Shan-xi Bölgesi’nde yer alan Xi’an (西安, Xī-ān) kentinin batısına denk düşmektedir (Onat vd. 2020: Ek-III/II).
18. *Çin. 戎夷 (Róng-yì)*: Bu ad, “Savaşçı Yi’ler” veya “Savaşçı Barbarlar” olarak çevrilebilir. Metinde, Zhou Hanedanlığı’nın himayesine henüz girmemiş veya girmek istemeyen bir Yi topluluğunu belirtmektedir.
19. *Çin. 涇河 (Jīng Hé) ve 洛河 (Luò Hé)*: Ordos Bölgesi’nden doğup Wei Nehri’ni (渭河, Wèi Hé) besleyen iki büyük nehir koludur (Onat vd. 2020: Ek-III/II-III). Bu nehirler, Ordos otlaklarının verimli olmasını ve bölgenin hayvancılığa elverişli olmasını sağlar.
20. *Jing ve Luo nehirlerinin kuzeyinde, Ordos Bölgesi’nin içerisinde yer alan bir bölgedir.* Bu verimli bölge, yüzyıllarca sürecek bir mücadelenin merkezi olmuştur.
21. *Çin. 荒服 (Huāng-fú)*: Zhou Dönemi’nde oluşan Çin dünya görüşüne göre imparatorun oturduğu başkent, merkez kabul edilmek suretiyle bu noktadan çember şeklinde merkeze uzaklıklarına göre bölgeler beşe

- ayrılmıştı ve böylece her 500 li (~115 km), bir fu kabul edilerek kabul edilerek bölgeler sistemi oluşturulmuştu. Bu bölgelerin adları içten dışa doğru Hou-fu (侯服, Hóu-fú), Dian-fu (甸服, Diān-fú), Sui-fu (绥服, Suí-fú), Yao-fu (要服, Yào-fú) ve Huang-fu şeklindeydi (Onat vd. 2018: 103). Merkezden uzaklaştıkça hanedanla akrabalık bağlarının azaldığı, barbarlığın arttığı ve medeniyetin azaldığı düşünüldüğünden Huang-fu Bölgesi, en barbar bölge olarak kabul edilmekteydi. Bu ifade hem Otkan hem de Onat tarafından “Bağımlı Kırsal Alanlar” şeklinde çevrilmiştir (2018: 61; 2020: 2).
22. *Çin. 貢 (gòng):* “Haraç” şeklinde çevirmeyi tercih ettiğimiz bu sözcük, aslında “hediye sunmak” anlamına gelmektedir. Çin hanedanları, çevre milletlerin kendilerine bağlı olduklarını göstermeleri için yılın belli zamanlarında onlardan hediyeler bekler ve yine onlara hediyeler sunar. Böylece bağlılık ilişkisinin devam edildiği sembolik olarak ifade edilmiş olunurdu (Göl 2000: 87-88).
23. Bu tümce, Shi-ji’den farklı olarak yalnızca Han-shu’da yer almaktadır.
24. *Çin. 周穆王 (Zhōu Mù-wáng):* Zhou Hanedanlığı’nın MÖ 976 ile MÖ 922 yılları arasında hüküm sürmüş beşinci hükümdarıdır.
25. *Çin. 犬戎 (Quǎn-róng):* Bu ad, “Köpek Savaşçıları” olarak çevrilebilir. Ordos Bölgesi civarında bozkır yaşam tarzını benimsemiş konar-göçer bir topluluktur.
26. *Çin. 四白狼四白鹿 (sì bái láng sì bái lù):* Çincesinin ayrıca belirtilmesi gereken bu önemli ifade, tam olarak “dört beyaz kurt [ve] dört beyaz geyik” anlamına gelmektedir.
27. MÖ 296 yılında tamamlanan Bambu Yıllıkları’nda bu seferin, Zhao Mu-wang’ın tahta çıkışının on yedinci yılında gerçekleştiği ifade edilmiştir (Knechtges 2014: 2344). Kaynaklar farklı tarihler veriyor olsa da yine birbirine oldukça yakın tarihler söz konusudur.
28. *Çin. 张家坡 (Zhāng-jia-pō):* Chang’an yakınlarındaki bulunan ve Zhou Dönemi arkeolojik kazı alanına ev sahipliği yapan bir köy. He-bei Eyaleti’ndeki Zhang-jia-kou (张家口) şehri ile karıştırılmamalıdır.
29. *Çin. 伯唐父 (Bó Táng-fù):* Bir Zhou asilzadesidir. Hayatı hakkındaki detaylar belirsizdir.
30. *Çin. 乙卯 (Yǐ-mǎo):* 60 yıllık döngülere sahip 12 Hayvanlı Çin Takvimi’nin 52. yılıdır. Tavşan ile sembolize edildiğinden “tavşan yılı” olarak da bilinir (Li 2004). Bu metinde kastedilen yıl ise muhtemelen MÖ 965 yılıdır.
31. *Çin. 旁京 (Páng-jīng):* Hao-jing (鎬京, Hào-jīng) yakınlarında bulunan ve Zhou Hanedanlığı’nın başkentini oluşturan yerleşim bölgelerinden biridir (Luo 2015: 3).
32. Metinde yalnızca “Bi” şeklinde geçen bu yer, Bi-yong Göleti’ni ifade etmektedir (Liu H. 1996: 27; Yuan 2011: 39). Burası, muhtemelen Xu Chang şehri yakınlarından bulunan bir bataklıkta (Lei 2018: 62).
33. *Çin. 率 (huì):* Araştırmacılar, yazıt üzerinde oldukça aşınmış durumda olan bu eski karakterin “hui” şeklinde okunması gerektiğini ifade etmektedir (Zhang 1989: 551; Liu H. 1996: 27; Liu Y. 1990: 741; Yuan 2011: 38). Lei ise “wan” şeklinde okunması gerektiğini ifade etmiştir (2018: 60). Bu çalışmada “hui” şeklinde okunduğu görüşüne varılmıştır.
34. Çincenin yapısı gereği metinde sayılan hayvanların birer tane mi yoksa birden fazla mı olduğu anlaşıl-mamaktadır ancak birer adet olduğu düşünülecek çeviri yapılmıştır. Diğer yandan sayısız birden çok olan hayvanlar, zaten adetiyle birlikte belirtilmiştir.
35. Muhtemelen bal liköründen bahsedilmektedir.
36. *Çin. 鼎 (dǐng):* Bu ifade “üç ayaklı bronz kap” şeklinde çevrilebilse de bir terim olduğundan sözcüğe orijinal haliyle metinde yer verilmiştir. Bu kaplar; dinsel törenlerde kullanılan, amaçlarına göre üzerlerine çeşitli şekiller ve yazılar işlenen üç ayağa sahip bronz kaplardır. Bu kaplar; Shang ve Zhou dönemlerinde sıkça ölü sunusu için kullanılmış, kişinin hayattayken yaptığı erdemli anekdotlara dair bir yazıtla birlikte mezarlara bırakılmıştır. Emel Esin, bu kapların Türkçede “oçok (ocak)” veya “küzeç” gibi adlarla anıldığını ifade etmiştir (2001: 49, 95). Ancak Çin kapları ile Türk kapları benzer işlevlere sahip olsa da birbirinden farklı nesnelere sahiptir.
37. *Çin. 竹書紀年 (Zhú-shū Jì-nián):* MÖ 296 yılında tamamlandığı düşünülen ve efsanevi bir kişilik olan Sarı İmparator’un döneminden başlayıp MÖ 299 yılına kadarki olayları anlatan bir tarih kitabı olup Bambudan yapılan çubuklar üzerine yazılan bir tomar olduğu için “Bambu Yıllıkları” olarak adlandırılmıştır ve eser, orijinal nüsha değildir (Knechtges 2014: 2342-2348). Eserin bir kopyası MÖ 296 yılında Wei Xiang-wang ile birlikte gömüldüğü için MÖ 213 yılında Qin Shi-huang’ın legalizm dışında kalan ve tüm istenmeyen kitapların yakılması emrinden kurtulmuştur. Bu açıdan Qin Öncesi Dönem’de yazılan ve günümüze ulaşmayı başarmış nadir eserlerden biridir.
38. *Çin. 周康王 (Zhōu Kāng-wáng):* Zhou Hanedanlığı’nın MÖ 1020 ile MÖ 996 yılları arasında hüküm sürmüş üçüncü imparatoru olup imparatorluğunu, kuzey ve güney yönlerine doğru genişletmiş ve aynı zamanda bozkır topluluklarına karşı askeri başarılar kazanmıştır (Knechtges 2014: 2343).

39. *Çin. 宗周 (Zōng-zhōu)*: Zhou Hanedanlığı'nın başkentlerine verilen genel bir addır. Ancak yazıtta “Zongzhou” adı ile bahsedilen yer, Zhou Hanedanlığı'na MÖ 1046 ile MÖ 771 yılları arasında başkentlik yapmış Feng-hao (豐鎬, Fēng-hào) şehridir (Li, 2021: 110).
40. *Çin. 搜神記 (Sōu-shén Jì)*: Adı, “Ruhlar Hakkında Kayıtlar” olarak çevrilebilecek bu eser; Çin mitolojisinde yer alan doğüstü karakterler, olaylar ve efsaneler hakkında yazılan bir derleme kitabı olup bu eser, Jin Yuan-di'nin (晉元帝, Jin Yuán-dì) sarayda tarihçi olarak görevlendirdiği Gan Bao (干寶, Gàn Bǎo) tarafından MS 350 yılında tamamlanmıştır (Luce 1961: 101).
41. *Çin. 周幽王 (Zhōu Yōu-wáng)*: MÖ 781 ve 771 yılları arasında hüküm sürmüş on ikinci ve son birleşik Zhou hükümdarıdır. Zhou You-wang'ın vefatı prens oğlu olan Yi-jiu (宜臼, Yí-jiù) yerine bir cariyeden olma oğlu Bo-fu'yu (伯服, Bó-fú) tahta çıkarmak isteyince Yi-jiu isyan etmiş ve bir iç savaş tetiklenmiştir. Kendisinden sonra Batı Zhou yıkılmış, Doğu Zhou ayakta kalmıştır. Bu olay ardından Çin, 170 küçük devlete ayrılmış ve MÖ 481 yılına kadar sürecek olan İlkbahar ve Sonbahar Dönemi başlamıştır. Bu dönem, küçük devletlerin oluşturduğu kırılmalı ittifakların birbirleriyle birçok kez savaştığı ve Çin'de savaş, ölüm ve kaosun hâkim olduğu bir dönemdir. Bu dönem adını, Konfüçyüs'ün bu dönemdeki olayları konu aldığı ve bir kanaat önderi olarak tarafları artık barışa davet ettiği “İlkbahar ve Sonbahar Kayıtları (春秋, Chūnqiū)” adlı eserinden almıştır (bk. Shi-ji, 4: Zhou Ben-ji).

KAYNAKÇA

- Alimov, Rysbek. *Tanrı Dağı Yazıtları: Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen Yayınları. 2014.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin ABC'si*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi. 1999.
- Dilek, İbrahim. *Altay Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2002.
- Du, Jin-peng. “A Typological Study of the Palace Buildings at Zhouyuan and Related Issues”. *Chinese Archaeology*, 10(1). (2010): 164–171.
- Göl, Hacer. “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin ile Yaptığı Ticari Münasebetler”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 2000.
- Hekimov, Mürsel. *Efsaneden Gerçeğe Mitolojiden Kültüre Bozkurt*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2012.
- İnan, Abdulkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1968.
- Keay, John. *Çin Tarihi*. (Çev. Neşe Kars Tayanç-Diñç Tayanç). İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2008.
- Knechtges, David. “Guoyu”. *Ancient and Early Medieval Chinese Literature: A Reference Guide Part Four*. (Ed. David Knechtges ve Taiping Chang). Leiden: Brill. 2014: 2342-2348.
- Lei, Chin-hau. “The Emergence of Organized Water Transport in Early China: Its Social and Geographical Contexts”. *Voyages, Migration, and the Maritime World*. (Ed. C. Ho vd.). Berlin ve Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2018: 45-90.
- Li, Chong-zhi. *Zhōng-guó Lì-dài Nián Hào Kǎo*. Běi-jīng: Zhōng-huá Shū-jū. 2004.
- Li, Min. “Ruins, Refugees, and Urban Abandonment in Bronze Age China”. *Journal of Urban Archaeology* 8 (2021): 99-117.
- Liu, Huan. “Yě Tán Bó Táng-fù Dǐng Míng-wén De Shì-dú - Jiān Tán Yīn Dài Jì-sì De Yī-gè Wèn-tí”. *Wén-bó*. 6. (1996): 27-29.
- Liu, Yu. “Bó Táng-fù Dǐng De Míng-wén Yǔ Shí-dài”. *Kǎo-gǔ*. 8. (1990): 741-742.
- Losey, Robert vd. “Canids as Persons: Early Neolithic Dog and Wolf Burials, Cis-Baikal, Siberia”. *Journal of Anthropological Archaeology*. 30. (2011): 174-189.
- Luce, Gordon Hannington. *The Man Shu: Book of the Southern Barbarians*. New York: Cornell University Publishing. 1961.
- Luo, Jia-xiang. “Xī-zhōu Dì Yī Dài Yǐng Hóu De Shī ‘Shī-jīng Xià-wú’ Kǎo”. *Hé-nán Shī-fān Dà-xué Xué-bào Zhé-xué Shè-huì Kē-xué Bǎn*. 6. 2015: 3.
- Onat, Ayşe vd. *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2020.
- Otkan, Pulat. *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) göre Hunlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2018.
- Pelliot, Paul. *Histoire Secrete des Mongols*. Paris: Adrien-Maisonneuve. 1949.
- Pines, Yuri. “Names and Titles in Eastern Zhou Texts”. *T'oung Pao*. 106. (2020): 714–720.
- Shaughnessy, Edward Louis. “Historical Geography and the Extent of the Earliest Chinese Kingdoms”. *Asia Major*. 2. (1989): 1-22.
- Shih, Hsiang-lin ve David Knechtges. “Guoyu”. *Ancient and Early Medieval Chinese Literature: A Reference Guide Part One*. (Ed. David Knechtges ve Taiping Chang). Leiden: Brill. 2010: 308-311.
- Vogt, Paul Nicholas. *Kingship, Ritual, and Royal Ideology in Western Zhou China*. Cambridge: Cambridge University Press. 2002.
- Wittfogel, Karl August. *History of Chinese Society: Liao (907-1125)*. Philadelphia: The American Philosophical Society. 1949.
- Yuan, Jun-jie. “Bó Táng-fù Dǐng Míng Tōng-shì Bū-zhèng”. *Wén-wù*. 6. (2011): 38-43.
- Zhang, Zheng-lang. “Bó Táng-fù Dǐng, Mèng Yuán Dǐng, Yǎn Míng-wén Shì-wén”. *Kǎo-gǔ*. 6. (1989): 551-552.